

Nadirova Şirinbəyim Mürşüd qızı⁶⁰
YENİYETMƏLƏRİN BƏDİİ TƏFƏKKÜRÜNÜN FORMALAŞMASINDA
ATALAR SÖZÜ VƏ MƏSƏLLƏRİN ROLU

“Ulu babaların müdriklik dəfinəsi”nin birər hikmət inciləri və fikir cövhərləri olan atalar sözləri, el məsəlləridir ki, obrazlı təfəkkürün qida mənbəyi kimi zehinlərətəpər verir. Əcdadların ruhunu yaşadan bu sözlərdən düşüncələrə ətir saçılır, güc-qüvvət gəlir, aqlın-düşüncənin qapıları onların üzünə qapanan zaman isə yazılanlardan doğma ana dilinin nəfəsini almaq, ətrini duymaq olmur. Bu üzəndir, milli düşüncə həmişə təpər qazanmaqdan ötrü birər əcdad yadigarı olan atalar sözlərinə üz tutur, öz qidasını bir də onlardan alır. Atalardan qalma bu öyüdlərin bəzən bircəciyinə ifadə olunan mətləblərlə bir elin, neçə-neçə nəsillərin zəkası işığında təşəkkül tapan əxlaqına, dininə və fəlsəfəsinə, milli bədii idrak və təxəyyülünün sonsuz genişliyinə, bir sözlə, milləti millət eləyən bütün mənəvi dəyərlərə bələd olmaq olar. Onun belə bir təsir gücündən bütün dövrlərin böyük söz ustalrı, mütəfəkkirlər verli-verində və sənətkarlıqda faydalanmışlar.

Azərbaycan sifahi ənənəsində xalq ruhunun sərrast, axıcı, dərin və təsirli ifadəsi olan atalar sözləri milli təfəkkürdə cıllanmış tarixi təcrübəni, mühüm həyat həqiqətlərini bədii idrak və təxəyyülün süzgəcindən keçirərək əsrlər boyu yaşadır. Möhkəm milli xüsusiyyətlərə, dərin koloritə malik olduğu üçün başqa dillərə də çox vaxt eynilə tərcümə oluna bilməyən atalar sözləri öz canlılığını daim qoruyub saxlayan söz incilərindən ibarət hikmət xəzinəsidir.

Bu gün tarixçilər, pedaqoqlar, bütövlükdə maarif işçiləri qarşısında mühüm bir vəzifə qoyulmuşdur: Azərbaycanı sevərək, onun keşiyində duraraq, ona xidmət edərək, intellektual mənəviyyətli vətəndaş tərbiyə etmək. Buna görə ilk növbədə uzun illər söylə milli zəmindən uzaqlaşdırılmış, xalq pedaqogikasının məzmunundan ayrı salınmış tərbiyə sistemimizi formalaşdırıb, meydana çıxarmaq lazımdır. Həm də bu zaman tərbiyənin kökünü vahid Azərbaycan xalq tərbiyəsinin məzmununda, bu günədək bizə məlum olan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində zəngin və dünya şöhrətli klassik irsimizdə axtarmalıyıq. Gənc nəslin, o cümlədən yeniyetmələrin tərbiyəsinin qarşısında duran başlıca məqsədlərə və hərtərəfli biliyə, mütərəqqi dünyagörüşə, milli və ümumbəşəri əxlaq, mənəviyyətə və mədəni dəyərlərə yiyələnən şəxsiyyət formalaşdırmaq və cəmiyyətimiz üçün layiqli vətəndaşlar yetişdirmək olduğundan hazırda məktəblərdə yeniyetmələrin tərbiyəsinə müasir tələblər səviyyəsinə qaldırmaq vacibdir.

Xalqın müşahidələrini, təsəvvür və təfəkkür tərzini özündə yaşadan, xalqın taleyi, maddi-mənəvi güzəranı barədə dəyərli məlumatları qoruyub bugünüməzə qədər çatdıran folklor nümunələri xalq müdrikliyi ilə xalq bədii təfəkkürünün məhsuludur. Bu nümunələrin içərisində ən dəyərlisi və yeniyetmələrin hərtərəfli tərbiyəsində əvəzsiz rol oynayan atalar sözü və məsəllərdir. Onlar min illərin süzgəcindən keçərək dövrümüze qədər gəlib çatmış, çox zəngin bir sərvətə çevrilmiş və kütləvi şəkil almışlar. Ümumiləmiş fikri, nəticəni, hökmü obrazlı şəkildə ifadə edən atalar sözü və məsəllər böyük mənəvi tutumuna, zəngin mənəvi çalarlarına və əxlaqi-tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Xalq həyatının bütün dövrlərinə və bütün sahələrinə aid məlumatı özündə yaşadan atalar sözü və məsəllər çox yığcam olsalar da, onlarda böyük ideya və yüksək mənəvi dəyərlər ifadə olunur. Onlar həmdərin məzmunlu, həmdətəsirlidirlər.

Atalar sözü və məsəllərdən yeniyetmələrin əxlaq, əmək, əqli, estetik və s. tərbiyəsi işində geniş istifadə olunur. Belə ki, atalar sözü və məsəllər təsərrüfatın, həyatın, məişətin bütün sahələrini əhatə edir, insanlara mənsub olduqları ailəni, xalqı, dövləti sevməyi, mənəvi cəhətdən zəngin olmağı öyrədir.

Əxlaqi və mənəvi tərbiyənin mühüm tərkib hissələrindən biri vətənpərvərlikdir. İndiki dövrdə yeniyetmələrin vətən məhəbbət ruhunda tərbiyəsi olduqca mühüm vəzifədir. Vətənpərvərlik təkcə Vətəni sevməklə bitmir. Vətən müqəddəsdir. O, seçilmir, fəqət ona sevgini fərqli şəkildə anlamaq və ifadə etmək mümkündür. Milli əxlaq bizim vətənpərvərliyimizi bərqərar edir. Əsl vətənpərvərlik Vətəni yadellilərdən qorumaq, bu yolda savaşımaq və mübarizə aparmaqdır. Atalar sözü və məsəllər uşaqlarda xalqa, torpağa, elinə-obasına məhəbbət hissləri aşılayır, vətənin qədrini bilməyi, düşməne baş əyməməyi öyrədir. Əcdadlarımızdan miras qalan bu vətənpərvər hisslər sayəsində bu gün Azərbaycan xalqı mərd oğullarının hünəri nəticəsində öz əzili torpaqlarına qovuşdu. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa edildi.

Vətən viranə də olsa, cənnətdir, Vətənə gəldim, imana gəldim, Qürbət cənnət olsada, yenə vətən yaxşıdır, Gəzməyə qərrib ölkə, ölməyə vətən yaxşıdır, Vətən həsrəti çəkdim, gözlərimə qan gəldi, Qürbətdə xan olunca, Vətənimdə dilən, gəz.

Milli ləyaqət, kollektivçilik, humanizm və digər əxlaqi kateqoriyalar şəxsiyyətin mənəvi təfəkkürünün aksiomları kimi fəaliyyət göstərir. Müasir dövrdə əxlaqi sərvətlər insanların davranışının qəbul edilib-edilməməsi ilə deyil, onların nə dərəcədə davranışda özünə möhkəm yer tutması, nə qədər real, həqiqi olması və şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə davamlılığı ilə ölçülür. Cəmiyyətin müasir mərhələsində elmi-texniki inqilab ictimai həyatın bütün sahələrinə - ailə həyatına, istehsal əlaqələrinə, milli münasibətlərinə, nəsillər arasındakı varisliyə, əxlaq, insan mənəviyyətinə ciddi təsir edir.

Kollektivçilik tərbiyənin başlıca prinsiplərindən biri kimi fəaliyyət göstərir, həyatımızın bütün sahələrinə kömək edir. Mənəvi münasibətlər—yoldaşlıq və qarşılıqlı yardım, məsuliyyət, borc, prinsiplilik, etimad, səmimiyyət, hörmət və s. kollektivdə formalaşır. Atalar sözü və məsəllərdə yeniyetmələrimizə qarşılıqlı yardım, bir-birinə dəstək olmaq, çətin anlarda köməyini əsirgəməmək, yol göstərmək, dostluq, yoldaşlıq, birlik, həmrəylik kimi əxlaqi keyfiyyətlər aşılayır.

El gücü-sel gücü, El keçən körpüdən sən də keç, El atan daşa güc düşməz, Elinən gələn qara gün toy-bayramdı, El atan daşı qalxızmaq olmaz, El tikəni aləm yıxa bilməz, El dediyi mübarək olar.

⁶⁰ BDU-nun doktorantı

Ata-babalarımız insanlara, köməyə ehtiyacı olanlara əl tutmağı, yardım etməyi, yetimlərin, kimsəsizlərin qayğısına qalmağı, onların haqqını qorumağı, müdafiə etməyi öyrətmişlər:

Yetimə öyüd verən çox olar, çörək verən az, Yetim malı oddan yaman yandırar, Əl tutanın əlindən tutarlar.

Atalar sözü və məsəllər mənsub olduğu xalqa, elinə-obasına vurğunluq tərbiyə edir, dilini, doğma elinin təbiətini, vətəninin hər qarışını, torpağını-daşını sevməyi tərbiyə edir, uşaqlarda qəhrəmanlıq, xalqa sədaqət kimi keyfiyyətləri formalaşdırır. Bu ibrətamiz sözlər öz milli mənsubiyyəti ilə, tarixi, mədəniyyəti, milli-mənəvi dəyərləri ilə qürur duyumağı, düşməyə qarşı amansız olmağı, qəhrəmanlığı, mübarizliyi tərbiyə edir:

İgid odur, hər əzaba qatlana, Sədaqət qəhrəmanın zinətidir, Ağalığ verimlədir, igidlik- vurumla, İgid yüz yaşar, fürsət bir düşər.

Hikmətli sözlərdə atalarımız böyük üzünə ağ olmamağı, onların sözündən çıxmamağı tövsiyyə etmiş, bunun günah olduğunu söyləmiş, hər zaman onların könlünü sevindirə biləcək, onları razı sala biləcək işlər görməyə çağırmışlar. Ata-babalarımız ataya, anaya, qardaşa, bacıya, övlada, qohuma-qonşuya hörmət etməyi, rəğbət bəsləməyi tövsiyyə etmişlər.

Böyük danışanı kiçik götürür, Böyüksüz evdə xeyir-bərəkət olmaz, Böyük sözünə baxmayan, böyürə-böyürə qalar, Böyüyün üzünə ağ olanı torpaq götürmür, Böyüyün tanımayan qıbləsin də tanımaz, Anasız uşaq evdə xar olar, atasız uşaq cöldə.

Məktəblərdə aşağı siniflərdə is-əmək, böyüklərə, sİKəstlərə hörmət, səliqə-təmizlik, doğrucu olmaq və s. öyrədilsə, yuxarı siniflərdə və adi məktəblərdə bu is daha da mürəkkəbləşir. Burada atalar sözlərinin mənsəvi, bədii xüsusiyyətləri və s. haqqında verilən məlumat canlı misallarla əvaniləşdirilməli və gənclərin özləri fəal işə cəlb olunmalıdır. Yəni əmək, bəzi din formasına qarşı mübarizə, istismarçı sinfə qarşı etiraz, qadınlara müsbət və ya mənfi münasibət və başqa mövzularda çox maraqlı dər

təşkil

etmək

olur.

Nəzər salsaq bəzi atalar sözü və məsəllərdə xalqın din nümayəndələrinə münasibəti necə də aydınlaşır. Xalqı çapıb talayan, şəriət pərdəsi altında iyrənc işlər görən firılacaq mollalar, sevidlər kəsgin tənqid atasına tutulur.

Mollanın qarnı beşdir, həmişə biri boşdur, Aşığınkı havnan, mollanınkı vaynan, Molla cərəvi, ilan ayağı görünməz, Mola xana qoşuldu, xalqın evi yıxıldı, Aşı mollanın, başı mollanın, altından da beşi mollanın, Mola halvanı gördü, Quranı unutdu.

Yeniyyətləri lap erkən yaşdan əməyə alışdırmaq, onlara asan qazanılan malın bərəkətinin olmadığını, bunun günah olduğunu izah etmək lazımdır. Bir çox ailələrdə əmək tərbiyəsinin əhəmiyyətsiz yer tutması acınacaqlı bir haldır. Valideynlər uşaqlarını əməkdən ayrı tutmaqla onlara yaxşılıq etdiklərini düşünürlər. Halbuki, valideynlər öz əməksevərliyi ilə uşaqlarına və ətrafdakı gənc nəsle örnək olmalıdırlar. Valideynlər övladlarını əməyə məhəbbət ruhunda tərbiyə etməli, gələcək həyata hazırlamalı, həyatın çətinliklərinə, sınaqlarına alışdırmalıdırlar. İlk gündən uşaqları düzgün tərbiyə etməklə onlarda təmiz etiqad, təmiz əxlaq, yüksək mədəniyyət, yalan söyləməkdən uzaq olmaq, yaxşı dostlar qazanmaq, səbirli, təmkinli, təvazökar, yumşaq təbiətli olmaq və bu kimi müsbət keyfiyyətləri yaratmaq lazımdır. O valideyn xoşbəxtkdir ki, övladını vətəninə, xalqına, dövlətinə xeyirli vətəndaş kimi böyüdü və tərbiyə edib.

İş insanın cövhəridir, İşləməyən dişləməz, Əməksiz yemək olmaz, Dünyanın ən bəxtiyar insanı kimsəyə möhtac olmayandır, Könlü balıq istəyən ayağını suya salar, Zəhmət çəkməyən əkinçinin qədrini bilməz və s. kimi atalar sözlərində bildirilir ki, valideynlər yalnız əmək sayəsində övladlarında yüksək nəcib insanı keyfiyyətlər formalaşdırma bilirlər. Valideynlər gələcəyin zəhmətkeş insanlarını yetişdirməklə, övladlarında şəxsi əməyə məhəbbət hissi oyadurlar.

Atalar sözü və məsəllər uşaqlarda seçdiyi peşənin, sənətin əsil sahibi, kamil ustası olmaq hissi aşılayır, onları tüfeyli, müftəxor olmamağa çağırır.

İş bacaranın, aş yeyəndir, İş bilən müşküldə qalmaz, İşinə yaxşı baxarsan, iş də sənə yaxşı baxar, Sənət insanın xəzinəsidir, İşlək dəmir pas tutmaz. Atalar sözü və məsəllərdə ağıla, elmə, biliyə yüksək qiymət verilir, insanın elmlə ağıla dolması dönə-dönə qeyd olunur. Biliyə can atmağın həyatda və fəaliyyətdə səmərəsi aşağıdakı nümunələrdə əks olunur: Elm ağlın çırağıdır, Ağıllı kamal axtarar, cahil-mal, Ağıllının zənni, cahilin həqiqətindən yaxşıdır, Ağıllı işinə baxar, cahil dişinə, Bir ağıllı baş, min baş saxlar. Ata-babalarımız ağıllı olmağın əsas ələmlərindən birinin də səbir olduğunu söyləmişlər. Atalar sözü və məsəllərdə səbirli və təmkinli olmaq, ətrafdakılara nəzakətlə, onların hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq kimi məsələlərə də tez-tez rast gəlinir.

Səbr ilə halva bişər ey qora səndən, Bəsləsən atlas olar tut yarpağından, Səbr cənnət açardır.

Böyüklər söyləmişlər ki, səbirli insan heç vaxt peşman olmaz. İnsan düşüncəli və ağıllı olmalı, bütün məqamlarda səbir göstərməyi bacarmalıdır. Səbir insanı öz arzusuna çatdırır. Ən çətin işlər səbrin gücü ilə yerinə yetir, bağlı qapılar bu yolla açılır. Səbirə yiyələnməyin çox böyük əhəmiyyəti atalar sözü və məsəllərdə qeyd olunur.

Tələsənin kündəsi küt gedər, Tələsən yolda qalar, Səbir təkamülün babasıdır, Səbirin axırı xeyir olar, Səbir acıdır, meyvəsi şirin, Səbir edən muradına yetişər, Səbir eləyənin ağzı bal dadar.

Atalar sözlərinin çoxusu həyatı təcrübəyə əsaslanan əxlaqi-tərbiyəvi nümunələrdir. Bunlar əsrlər boyu pis, yaxud yaxşı işlər görülərkən çıxarılan nəticələrdir. Atalar sözlərində nadanlıq, paxıllıq, xəyanət, ikiüzlülük, qorxaqlıq pislənir, elmə, sənətə, anaya məhəbbət, dostluq hummanizmə ağıllılıq kimi gözəl keyfiyyətlər isə təbliğ edilir.

Yeniyyətlərin əqli və əxlaq tərbiyəsi ilə bağlı atalarımızın dövrümüzə qədər gəlib çatan müdrik fikirləri neçə-neçə nəsillərin mənəvi tərbiyəsində mühüm rol oynamışdır. İnsanpərvərlik, düzlük, doğruculuq, sadəlik kimi əxlaqi keyfiyyətlər haqqında da çoxlu sayda atalar sözü və məsəllər vardır:

Doğruya zaval yoxdur, Yalançının evi yandı, heç kim inanmadı, Yalançının ipiyənə quyuya düşən quyuda qalar, Yalanla dünyanı gəzmək olar, amma qayıtmaq olmaz.

Atalar sözü və məsəllərdə sadəlik, təvazökarlıq, səmimiyyət insanın bəzəyi kimi verilir, dostluqda sədaqətli və düz olmaq, yaxşılıq və xeyirxahlıq qiymətləndirilir, tənbellik, paxıllıq, riyakarlıq kimi xüsusiyyətlər pislənir:

Dünyada ən yaxşı şey yaxşılıqdır, Düz yolun yolçusu azmaz, Paxılın gözü doymaz, Yalan cücərə, amma bitməz. Atalar sözlərində dostluq, qardaşlıq, mehribanlıq kimi gözəl keyfiyyətlər təbliğ olunur.

Bir görən yoldaş, iki görən qardaş, Dost yaman gündə tanınar, Köhnə dost düşmən olmaz, Dost yolunda boran olar, qar olar, Dost min isə azdır, düşmən bir isə çoxdur, Dostu çox olanın gücü çox olar, Yaxşı dost qardaşdan əzəldir, Dostluğa dağlar da, dənizlər də mane ola bilməz, Dost zülümkar olmaz, ziyankarlardan dost olmaz.

Əcdadlarımız zamana dəyər vermiş, onu hər şeydən üstün tutmağı, vaxtın qiymətini bilməyi tövsiyyə etmişlər. Çünki insan ya elmlə, ya da fiziki əməklə məşğul olmalı, öz vaxtını boş keçirməməli, həm öz həyatının, həm də ətrafındakıların həyatını bəzəmək, rəngarəng və dəyərli etmək üçün çalışmalıdır.

Vaxt qızıldır, Vaxtını itirən bəxtini itirər, Vaxt qənimətdir, Vaxt insana hər şeyi öyrədən, Vaxt atlı, biz piyada.

Atalar sözü və məsəllər bir-birinə çox yaxındır. Onları bir-birindən ayırmaq çətin olur. Fərq ondan ibarətdir ki, atalar sözü fikri tam ifadə edir, onlarda ümumiləşdirmə və fikir dərinliyi mühüm yer tutur. Məsəllər isə bu və ya digər konkret hadisəyə aid olub, natamam fikir ifadə edir, hadisəyə işarə edilir. Məsəllər tamamlanmamış, söz gəlişi deyilən qısa danışmaq və müqayisələrdir:

Çayaçat, sonra cırman, Hər güldən gülab olmaz, Əvvəl yoldaş, sonra ol, Toydan sonra nağara.

Atalar sözü və məsəllərdə xalqı çapıb talayan bəylərin özbaşnalığı, zülmü, fitnə-fəsadı da öz əksini tapıb, onlara münasibət ifadə olunub. Azadlığa meyl, zülmə, istibdada etiraz xalqın yaratdığı atalar sözü və məsəllərdə də müəyyən iz buraxmışdır.

Bəyin əli cibindən çıxınca, kasıbın canı çıxar, Bəy ilə bostan əkənin tağı belində bitər, Nakəsle comərdin xərci birdir, Ağa dedi vur, sən yıx, sürü, Ağaya ağ olan boynuna kəfən salar, Ərəbin gözü öz qanını içməyə doymaz, Nadirə anası südüni haram edib.

Atalar sözü və məsəllər yeniyetmələrdə hər bir hərəkətlərinin, addımlarının, sözlərinin gələcəkdə nə ilə nəticələncəyini qabaqcadan düşünmə bilmək bacarığı formalaşdırır, onların mənəvi cəhətdən zəngin bir şəxsiyyət kimi yetişməsində əvəzsiz rol oynayır. Eyni zamanda bilavasitə məktəb həyatı, gənc nəslin tərbiyəvi təlimi ilə əlaqədar olan atalar sözlərinin üzərində aparılan planı iş gənclərin daha ədəbli, daha nəzakətli, ataya-anaya və ümumiyyətlə böyüklərə qarşı daha mehriban olmalarına, pis adamlardan uzaq qaçmalarına, yalan danışmalarına, daha səylə oxumalarına səbəb olar.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əfəndiyev P., Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, Bakı: "Elm və təhsil", 2013
2. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı antologiyası. Bakı: Çarşıoğlu, 2004
3. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı: Mütərcim, 2010
4. Hüseyinzadə Ə., Qasımlı H. Atalar sözü, Bakı, Yazıçı, 1985
5. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, Atalar sözü, Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2004
6. Vəliyev V., Azərbaycan folkloru, Bakı, Maarif, 1985
7. Əfəndiyev P., Xalq sözləri, Bakı, Maarif, 1985
8. Həsənov A., Ağayev Ə., Pedaqogika, Bakı, Nasir, 20

Açar sözlər: yeniyetmə, milli-mənəvi dəyərlər, tərbiyə, xalq, atalar sözləri və məsələlər

Key words: teenager, national-moral values, upbringing, people, proverbs and issues

Ключевые слова: подросток, национальные и моральные ценности, воспитание, народные, пословицы и проблемы

РЕЗЮМЕ

Пословицы, которые являются глубокими выразительным выражением духа народа в азербайджанской устной традиции, живут веками, фильтруя исторический опыт и важные жизненные реалии через фильтр художественного познания и воображения. Пословицы, которые невозможно перевести на другие языки из-за их ярко выраженных национальных особенностей и глубокого колорита, являются сокровищницей мудрости, состоящей из жемчужин слов, которые всегда сохраняют свою жизненную силу.

Пословицы и притчи широко используются в нравственном, трудовом, умственном и эстетическом воспитании подростков. Таким образом, пословицы и притчи охватывают все сферы хозяйства, быта, учат людей любить свою семью, людей, государство и как быть духовно богатыми.

Пословицы и притчи формируют у подростков способность предвидеть последствия своих действий, шагов и слов в будущем и играют неоценимую роль в их развитии как духовно богатых людей.

Elmi rəhbər: professor Muxtarova Nübar Muxtar

Rəyçi: dosent Mollayeva Elza Paşa qızı